

Turai Tamás

A hangjáték dramaturgiája

A hipnotikus jelleg dramaturgiai hatásvizsgálata Hajas
Tibor *Érintés* című rádióperformansa alapján

doktori értekezés tézisei

témavezető:

Dr. Radnai Annamária

Dr. Jákfalvi Magdolna

Dr. Székely Gábor

Színház- és Filmművészeti Egyetem

Doktori Iskola

Budapest

2020.

Kérdések, előfeltevések, a dolgozat célja

A hangjáték dramaturgiájának kutatási témaköre óriási területet ölel fel. A hangjáték, mint a rádióhoz kötött műforma, csaknem százéves múltra tekint vissza. Mindenütt gyökeret vert, ahová csak a rádiózás eljutott, és a helyi adottságoknak megfelelően különféle technikai és esztétikai normarendszereket hozott létre. A számtalan variáció mellett van, ami közös. A hangjátékkészítés területén a különböző műhelyekben dolgozó színészek, rendezők, dramaturgok, zeneszerzők, hangmérnökök és sound designerek szemléletmódja és alkotói gyakorlatuk olyan szakmai észjárást képvisel, ami a hagyományörzésnek, a technikai innovációnak és az értékmegújításnak a műforma eddigi története során kikristályosodott láthatatlan örökségéhez igazodik.

Önálló művészeti ágnak tekinthető-e a hangjáték? Miben ragadható meg a műfaji specifikuma? Van-e saját dramaturgiája? Léteznek-e olyan dramaturgiai műhelyproblémák, amelyek csak a hangzó platformon vetődnek fel, és alapozható-e ezekre önálló esztétika? A dolgozatban tárgyalt dilemmák hátterét ezek a kérdések adják.

A rádiójáték, bár a vizuális médiumokhoz képest évtizedek óta visszaszorulóban van, továbbra is fontos pozíciókat őriz. Kézenfekvő sajátosságai, a vizualitás hiánya, a képesség nagy szövegmennyiség feldolgozására és a hang medialitásából adódó speciális hatáslehetőségek a műforma autonómiájának forrásai.

A dolgozat előfeltevése szerint a hangjáték nem pusztán hiányaival és korlátaival definiálható a többi művészeti ághoz képest, hanem adottságainál fogva olyan többlettel is rendelkezik, ami speciális hatások és tartalmak kifejezésére teszi alkalmassá, csak rá jellemző közönségkapcsolatot és médiaérzékenységet alapoz meg, és ezáltal autonóm művészi öntörvényűséggel, esztétikával, valamint alkotói és intézményes reflexivitással ruházza fel.

A dolgozat célja ennek a *láthatatlan dramaturgiának* a megalapozása, azoknak a főként perceptuális alapoknak a feltárása, amelyeken ez a dramaturgia létrejön és hat – ennek közelebbi vizsgálatához a hipnotikus hatás jelenségkörét érzem a legalkalmasabbnak.

Amennyiben hipnózison olyan interakciót értünk, melynek során egy lehunyt szemmel hallgató alanynak a hozzá szóló hang(ok) azt sugallják, arra bátorítják, hogy hagyja figyelmen kívül a valóságot, tudatát belső élményeire összpontosítsa, és képzeljen el dolgokat, amelyek változásokhoz vezetnek benne – talán nem nehéz fölismerni a hangjátékhallgatási szituációval mutatkozó hasonlóságot, és talán nem teljesen megalapozatlan a hangjátékdramaturgia legfontosabb kulcsfogalmait, a személyességet, az intimitást, a képzeleti működést, a tudatábrázolást, a másodlagos szóbeliséget, a kiterjesztett narrativitást összességében a hipnotikus hatás fogalma köré rendezni, és megkísérelni ezzel összefüggésben leírni.

A kurrens külföldi szakirodalom elsősorban a képzelet és az intimitás működésmódja felől, a hangzó médium új formáihoz kapcsolódó kísérletek révén közelít a rádiófonikus művészet kérdéseihez. A dolgozat vizsgálódásai ezzel a kutatási trenddel összhangban a hang fenomenológiájából indulnak ki. Kísérletet tesznek a hangjátékok hallgatásakor előálló befogadói alaphelyzet legfőbb jellegzetességeinek számbavételére és a hang létmódjából levezethető dramaturgiai témakörök azonosítására; ezek egyikének, a hipnotikus hatás lehetőségének részletes fenomenológiai leírására; a hipnotikus jelleg megjelenésének és működésének elemzésére konkrét hangjátékokban.

A jelenségvilág több irányú megközelítése miatt a bemutatás módszere nem a diszkurzív, hanem a körkörös kifejtés.

Tartalmi összefoglaló, szerkezet

A dolgozat eredményei a kifejtés felépítését követve a következőképpen összegezhetők.

A hangjáték dramaturgiája című fejezet egy minimalista hangjáték-definícióból kiindulva javaslatot tesz a „hangjáték” és a „rádiójáték” terminusok rokonértelmű használatára, és elkülönítésére a „hangos könyvtől”.

A hangjátékok hallgatásakor működésbe lépő befogadói helyzet jellemzésére a szakirodalom megállapításait továbbgondolva a dolgozat hat témakört különböztet meg. *A látás hiányának, a képzelet konstitutív kiegészítő funkciójának, a hallgatási pozíció hermeneutikájának, a szóbeliség révén megképződő közönségnek, a rádió medialitásának és a hipnotikus hatáslehetőségnek* a legfontosabb jelenségszintű jellemzőit egy-egy rövid fejezet veszi számba.

A hangjátékszituáció jellemzőit a hang létmódjának fenomenológiai összefüggései alapozzák meg. Ezeket ugyancsak hat alfejezet tárgyalja. *A léleket, a levegő, a jelenség és érzéklet, az evolúció, a méhen belüli hatás és a benső* című fejezetek azokra a sajátosságokra fókuszálnak, amelyek különféle művészi kifejezési lehetőségek hordozói, különféle befogadói hatások forrásai, egyszóval különféle esztétikai következményekkel járnak.

Azokat a konkrét jelenségeket, amelyeken a hangjátékok dramaturgiai hatása nyugszik, a dolgozat néhány nagyobb téma köré rendezve, dramaturgiai témakörökként azonosítja és részletezi. Ezek *a belvilág, az időbeliség, a szóbeliség, a cselekvés a szóval, a narrativitás és az adaptáció*.

A hipnotikus hatás című fejezet a hangjátékszituációnak a hangjelenség empirikus feltételrendszerében gyökerező egyik legspecifikusabb területét vizsgálja Varga Katalin *A hipnotikus helyzet fenomenológiája* című munkája alapján. A „módosult tudat” kifejezés fogalomhasználatának pontosítása után, a hipnózis-meghatározásokban megjelenő különböző definítív motívumokból kiindulva kísérletet tesz a hipnotikus helyzet fenomenológiájának

dramaturgiai olvasatára, vagyis arra, hogy a hipnózis-helyzet jellegadó komponenseit a dramaturgiai hatás lehetősége felől gondolja végig. Ennek során a művészi kifejezés szempontjából releváns mozzanatok az *Interakció és szinkronitás*, *A rítus*, *A lezárt szem*, *A mese*, *A képzelet* és *Az önszuggesztív médium* fejezetcímei alá rendezve tárgyalja.

A dolgozat fókuszja a hangjátékszituáció, a hang fenomenológiája, a dramaturgiai témakörök és a hipnotikus helyzet dramaturgiai olvasatának felvázolását követően konkrét hangjátékokra irányul. Hajas Tibor *Érintés* című 1979-es rádióperformanszának elemzése a szerző teoretikus életművének komplex mediális áttekintésével párhuzamosan valósul meg. Ennek során a dolgozat megkísérli feltárni a médiatudatosság kialakulásának folyamatát Hajas mediális érdeklődésének változásait követve. Bemutatja az életrajz traumatikus mozzanatait és a hanghatások művészi alkalmazása közti kapcsolatot, kimutatja a hang medialitásának megjelenését és kibontakozását a *Hangpótlás /Hangprotézis/*, a *[SZÍNHÁZ]*, *A katódsugárzás szépsége* és az *Animációs filmterv vázlat*a című szövegekben.

A feltárt összefüggésrendszer speciális eseteként kerül az elemzés középpontjába Hajas Tibor és a rádió kapcsolata. A korai versektől és a Magyar Rádió számára készült *Neszték, nyár!* című szöveggönyvtől a fikciós hangjátékká írt Barna Róbert-interjúján keresztül ível az életmű rádiós fogantatású darabjainak az elemzése az *Érintés* létrejöttének történeti és esztétikai feldolgozásáig, a hipnotikus jelleg működésének feltérképezéséig. A fejezetet az *Érintés* szövegének és az elemzés hívószavainak hálózatszerű összeolvasása zárja.

A dolgozat részeként külön fejezet foglalkozik a csatolt alkotás és a dolgozat kérdésfelvetéseinek kapcsolatával. Szerb Antal *Utas és holdvilág* című művének hangjátékváltozata és az ebből készült színpadi adaptáció lehetőséget teremt a hipnotikus hatás jelenségének vizsgálatára két különböző műfaji közegben. A hangjáték születési körülményeit bemutató történeti áttekintést követően a dolgozat az *összehangolódás*, a *ritmus*, a *narráció*, az *abszorpció* és az *önszuggesztív befogadás* szempontjai szerint tárgyalja a hipnotikus hatás működését. Ugyanezt a színházi előadás esetében a *playback*, az *időérzékelés*, a *sötétség* és a *vizualitás* szerepén keresztül vizsgálja.

A témával kapcsolatos szakmai publikációk

Turai Tamás: Posztumusz jelenlét. A hipnotikus jelleg dramaturgiai hatáslehetőségének vizsgálata Hajas Tibor rádióperformansa alapján. Az életrajzi háttér. *Theatron*, 14. évf. 3. szám, 2020. ősz

Turai Tamás: Káin és Ábel hangszerei – egy költői mítoszértelmezés nyomában, *Szombat Online*, 2020. május 14. - <https://szombat.org/kultura-muveszetek/kain-es-abel-hangszerei-egy-koltoi-mitoszertelmezes-nyomaban> – utolsó letöltés 2020. 09. 06.

Turai Tamás: Önzörejkritika – Hajas Tibor rádiója. *Balkon*, 2020/4. 14-24.

Turai Tamás: Huszárok Csillaghegyen – Esterházy Péter Így gondozd a magyarodat című hangjátékáról, *Élet és Irodalom*, LXIII. évfolyam, 46. szám, 2019. november 15. 9.

Turai Tamás: "Nem, ez nem lehet rádiójáték..." - Török Tamás műhelynaplója a Musza Dag negyven napjáról (1969) *Symbolon*, 2017. XVIII évfolyamának speciális száma, 195-216.

Turai Tamás: Időm Eörsivel - kirúgásom története. *Élet és Irodalom*, LXI. évfolyam, 47. szám, 2017. november 24. 6.

László Zsuzsi - Molnár Péter - Peer Krisztián - Turai Tamás - Vajdai Vilmos: *Keresők*, Budapest, Scolar Kiadó, 2007.

Turai Tamás: Petőfi Sándor minden verse. Beszélgetés a Magyar Rádió műsorsorozatáról Szabényi Cecília és Katona Imre József szerkesztőkkel, valamint Csizmadia Tibor rendezővel, *Beszélő*, 1999/3.

Turai Tamás: Adni jobb, mint kapni - Tilos Rádió, *Beszélő*, 1998/6.

Turai Tamás: Szidpa Bardo - Hajas Tiborról, *Nappali Ház*, 1991/1-2.

A témával kapcsolatos alkotások

Jon Canter: *Freud élete Boswell szerint* (fordító/dramaturg: TT). R.: Vajdai Vilmos.
Bemutató: TÁP Színház 2021. január – elhalasztva.

Szerb Antal: *Utas és holdvilág* (rádióra alkalmazó/dramaturg: TT). R.: Vajdai Vilmos,
Bemutató: TÁP Színház - Trafó, 2017. 09. 19.

Bónusztrek az Utas és holdvilág zenéiből (szerkesztő: TT) 1-4. rész. CD-077544. Első adás
Petőfi Rádió 2008.01.29.

Molnár Péter: *Keresők, avagy a lány neve* (dramaturg: TT). R.: Vajdai Vilmos, Bemutató:
Katona Kamra, 2007. november 24.

Molnár Péter: *Keresők, avagy a lány neve* (rádióra alkalmazó/dramaturg: TT). R.: Vajdai
Vilmos. CD-066775. Első adás Kossuth FM 2006.03.11. 20:35

Erdély Miklós: *Idő-möbiusz* (szerkesztő/rendező: TT). A-806509. Első adás Petőfi Rádió
2003.11.28. 21:04

Ne mondj le semmiről! Babits Mihály és Hajas Tibor versei (szerkesztő/rendező: TT). A-
801563. Első adás Petőfi Rádió 2003.02.21. 21:04

Szerb Antal: *Utas és holdvilág* folytatásos rádiójáték (rádióra alkalmazó/dramaturg: TT). R.:
Vajdai Vilmos. CDA-045595 – CDA-045604. Első adás Kossuth FM 2002.09.23. 20:35

Világok harca -- a hangjáték (szerkesztő/rendező: TT). A-797031. Első adás Petőfi Rádió
2002.07.11. 21:04

*Bardo Tödöl - Tibeti tanácsok halandóknak és születendőknak, összeállítás Hajas Tibor és
Hamvas Béla írásaiból, valamint a tibeti "Halottak könyvéből"* (szerkesztő/rendező: TT) A-
776892. Első adás Petőfi Rádió 2000.03.23. 21:04

Györe Balázs: *Mindenki keresse a saját halálát* (dramaturg: TT). R.: Máté Gábor. A-718078. Első adás Bartók Rádió 1995.11.17. 14:05

Molnár Gergely: *Dream Power* (rádióra alkalmazó/dramaturg: TT). R.: Bognár Monika. A-706049. Első adás Petőfi Rádió 1995.04.29. 17:40

Merénylet - összeállítás Hajas Tibor szövegeiből (szerkesztő/rendező: TT). A-702248. Első adás Petőfi Rádió 1994.12.10. 17:39